

ŽIDÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH V ROCE JEDNA. K LIMITŮM ŽIDOVSKÝCH SVĚTŮ BEZPROSTŘEDNĚ PO ŠOA (OD OSVOBOZENÍ DO ÚNOROVÉHO PŘEV RATU /1948/). MENŠINOVÉ POHLEDY¹

BLANKA SOUKUPOVÁ

Blanka Soukupová, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 - Jinonice; e-mail: 6446@mail.fhs.cuni.cz

The study deals with the issue of inconsistency between the expectations of Jews from the Czech lands who survived the *Shoah* and the post-war reality of society exposed to systematic anti-Semitism for over six years. After World War II, the Czech society faced not only material shortage, but above all a shift to a new political system (after a short period of limited democracy) and the impacts of demoralisation of the second republic and protectorate periods. The study analyses the individual, collective, legislative and political limits of the post-war worlds of Czech Jews from liberation (May 1945) till the February coup (1948). It is based on so-far unknown archival material, as well as other sources (press, memories, diaries, fiction, etc.). The combination of sources of official, media and personal nature allows for a better understanding of the structured minority mentality, i.e. the ways of thinking and behaviour that could have led to a radical re-assessment of the minority strategies for the future.

Key words: Jews, Czech lands, Shoah, post-war Jewish worlds

LIMITY POVÁLEČNÝCH ŽIDOVSKÝCH SVĚTŮ - NASTÍNĚNÍ PROBLÉMU

Leitmotivem života Židů z českých zemí po skončení druhé světové války se stala praktická neslučitelnost dvou světů: světa očekávání návratu do prvorepublikového masarykovského Československa s jeho tolerantním vztahem k menšinám a světa syrové sociálně-politické reality. Jak napsal Emil Utitz, právník, filozof, estetik, psycholog, prominentní vězeň a knihovník v terezínském koncentračním táboře: „... *důvěra v návrat; představa Vltavy se starým kamenným mostem a řadami soch světců, vysoko nad ním dóm a hrad. Tam má vláti a bude opět vláti naše vlajka... Zavřená brána ráje se opět otevře a mezitím je prázdnota... všichni myslili.., že všechno najdou opět tak, jak to opustili.*“ (Utitz, 1947: 22, 24.) Ve skutečnosti však byl návrat domů mnohem, mnohem složitější.² Setkání se soucitem a pomocí střídaly traumatizující střety s lidskou

1 Text byl vypracován v rámci programu PROGRES Q 22 Univerzity Karlovy.

2 K představám o domově a k „realitě“ návratů srov. zejména Soukupová, 2016: 37–44.

hamižností, neochotou vzdát se uschovaného židovského majetku, otevřenou nenávisť vůči bývalým židovským majitelům bytů, domů a podniků... (Soukupová, 2016: 44-46). Zmíněné dva světy – svět iluzí a svět reálný – byly nutně propojeny, nikdy se je však nepodařilo smířit. Ve svém textu se pokusím prohloubit téma limitů židovských poválečných světů, jejichž rozboru jsem měla příležitost opakovaně se věnovat z jiných zorných úhlů (zejména Soukupová, 2016; Soukupová, 2008; Soukupová, 2009).³ Problém budu analyzovat na základě dosud nezpracovaného archivního materiálu z Archivu Kanceláře prezidenta republiky, ale i za pomoci dat z dobového menšinového tisku, memoárů, deníků, rozhovorů, beletrie i dat z dalších archivních fondů.

SEN O NÁVRATU DO MASARYKOVSKÉHO ČESKOSLOVENSKA TRANSFORMOVANÝ DO PROJEVŮ ABSOLUTNÍ DŮVĚRY K PREZIDENTU EDVARDU BENEŠOVI

„Věděla jsem, že už na podzim roku 1939 naši emigranti začali ve Francii vytvářet vojenské jednotky. Vedl je prezident Eduard Beneš, který už v I. světové válce bojoval po Masarykově boku za čs. nezávislost. Nyní vedl v exilu boj za svobodu, tisíce běženců mne podobných se k němu s nadějí upínaly. V mých očích se téměř podobal Bohu a každý večer jsem se modlila, aby se mu nic nestalo,“ vzpomínala Eva Gissingová, tehdy Diamantová, jedno z Wintonových dětí, pocházející z asimilované českožidovské rodiny v Čelákovících (Gissingová, 1992: 63). Tuto absolutní úctu k exilovému prezidentovi si přenesli přeživší Židé přes tzv. druhou republiku i protektorát i do obnovené republiky, od níž naivně očekávali, že se stane dědičkou a pokračovatelkou prvorepublikového Československa. Beneš jako Masarykův žák a jím vybraný nástupce byl poslední instancí, k níž se židovská reprezentace, ale i jednotlivci obraceli v případě pocitu nespravedlnosti, zejména v souvislosti s ověřováním tzv. národní spolehlivosti, s restitucemi, ale také, jak ukážu dále v textu, v případě narůstajícího antisemitismu. Až naivní vztah k politikovi, jenž symbolizoval dávno zpřetrhanou kontinuitu s první republikou, zpředmětnili přeživší Židé však nejen v žádostech, prosbách, ale i v adoracích určených hlavě státu. S odstupem času zprostředkují tyto prameny jedinečný pohled do židovského poválečného myšlení. Uveďme si alespoň dva příklady bezvýhradné loajality k Edvardu Benešovi. Již 5. září 1945 obdržela Kancelář prezidenta Československé republiky vysoce loajální telegram z prvního poválečného sjezdu židovských náboženských obcí v českých zemích (1. a 2. září 1945).⁴ Další zajímavý doklad absolutní loajality k hlavě státu poskytuje modlitba brněnského rabína Leo Steinera za zdraví prezidenta a blaho národa i státu. Steiner ji přednesl při březnové tryzně v roce 1946 věnované Tomáši G. Masarykovi a Židům zavražděným v plynových komorách v Osvětimi. *„Požehnej, milostivý otče, našemu prezidentu doktoru Edvardu Benešovi! Ochraň a uchovej mu tělesnou i duševní sílu, aby stejně jako jeho velký předchůdce, nám zářil jako vzor dobra a pravdy do nejvyššího věku svého,“* modlil se Steiner.⁵ Určitým porušením této tendence byl pouze kri-

3 K východiskům Židů v českých zemích po druhé světové válce srov. dále např. Heitlingerová, 2007; Krejčová, 1993a; Krejčová, 1993b; Nepalová, 1999; Wehle, 1984.

4 Srov. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, C/ Židovská náboženská obec aj., 12 050/45.

5 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, C/ Židovská náboženská obec aj., D 5 154/46, dat. V Brně dne 13. března 1946. Úryvek z modlitby jsem při přepisu jazykově neupravovala.

tický dopis Arnošta Frischera z 1. října 1945, tedy z doby po protižidovských výtržnostech v Prešově, Bardejově a po pogromu v Topoľčanech.⁶

Ironií zůstalo, že prací zavalený Beneš si ne vždy nalezl na řešení menšinových problémů čas. Ostatně – konstrukci zvláštních minoritních požadavků vydělených z problémů obecně občanských prezident nepřál nikdy. Překvapující je však Benešovo odmítnutí účasti na světové židovské akci mimořádného významu: položení základního kamene k americkému památníku židovským obětem války v Evropě. Výbor pro postavení památníku v New Yorku přitom oslovil československého prezidenta jako jediného evropského státníka, jehož projev by z Evropy přenášel rozhlas. Beneše na akci zastoupil ministr zahraničních věcí Jan Masaryk.⁷

Velké důvěře přeživších Židů se však těšily i další osobnosti z Kanceláře prezidenta republiky. Např. Rudolf Hartmann se 7. března 1947 (Masarykovy narozeniny) obrátil dopisem na doktora Jana Jínu. „... jste jediným vysokým státním hodnostářem, se kterým jsem kdy v životě mluvil. Za jednoho takového ‚setkání‘ heftlinků z Malé pevnosti s heftlinky z ghetta nadával nám jeden český člověk smradlavých židů a Vy jste byl jediný, který se snažil jeho ‚hněv‘ utlumit. Po celou dobu v ghettu a též později jsem na Vás proto vzpomínal. Přežil jsem, jediný z celé rodiny Osvienczim a dnes se na Vás obracím opět v téže věci: zastaňte se, prosím, Čechů, kteří jsou židovského původu. Nejedná se mi o prospěch osobní: to zdůrazňuji: neboť já mám za ženu křesťanku a proto jsou mé poměry urovnané. Ale obávám se, pane doktore, že je to p o u z e tento důvod a jsem proto hluboce nešťasten. Jsem Čechem a nikdy jsem nebyl sionistou, mám však dojem, že nyní jsme vyobcováni z českého národa. Mohu Vám posloužití několika desítkami případů, v nichž úřady, ONV, ÚRO pokračují v antisemitismu. Jde ovšem o navrácení majetku... Píši Vám právě 7. března. Prosím Vás, pane doktore, abyste pomyslel na to, jak by jednal ten, jehož narození dnes oslavujeme. A prosím, abyste vzal na vědomí, že velká většina z nás se cítí i nadále proskribována... Ujišťuji Vás však, že snad jen za druhé republiky jsem byl tak pokořován, jako teď, aniž se mně osobně něco stalo,“ uváděl pisatel stížnosti.⁸

PSYCHICKÉ LIMITY POVÁLEČNÝCH ŽIDOVSKÝCH SVĚTŮ

Za limity množiny židovských poválečných životů a osudů pokládám ovšem především zničení (úplné nebo alespoň částečné) židovských rodin,⁹ respektive neukotvení

6 Frischer si dále stěžoval na váznoucí restituce na Vsetínsku a Olomoucku. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, A/ Řešení židovské otázky v Československu (1945–1947).

7 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, D/ Židovská otázka – různé, dat. V Praze, dne 22. září 1947; V Praze dne 18. září 1947.

8 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, A/ Řešení židovské otázky v Československu (1945–1947), D 02829/47, dopis jsem jazykově neupravovala.

9 Podle údajů inženýra Arnošta Frischera, v první republice soukromého podnikatele v Moravské Ostravě a sionistického politika, za války pracujícího pro Benešovu exilovou vládu, po osvobození předsedy Svazu židovských náboženských obcí v historických zemích, se do obnoveného Československa vrátily jen asi 4 000 z deportovaných protektorátních Židů, tedy zhruba jedna dvacitina příslušníků předválečné menšiny. Slovenských Židů přežilo asi 15 000 z původního počtu 130 000 osob. Frischer, A. (1946, 5. květen). Rok osvobození. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 27. Jedna desetina příslušníků menšiny českých Židů se měla zachránit v emigraci a jedna desetina přežila deportace a koncentrační tábory. Frischer, A. (1945, 1. září). Přežili jsme. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 1. V ministerském protokolu z 12. prosince 1946 se uvádělo asi 20 000 členů židovských obcí v čes-

nebo slabé ukotvení zejména nejmladší a nejstarší generace v přirozených sociálních sítích podpory a pomoci (srov. Feder, 1947: 122; Greenfieldová, 1992: 61). Extrémní smutek příslušníků menšiny, jenž byl ještě umocněn poválečnými iluzemi o možné záchraně příbuzných a známých, kteří se mohou ještě vrátit, pak vyústil v traumatizující hledání přeživších členů rodiny, případně ve vytváření virtuálních rodin nebo jejich členů. „*Na léto 1945 nikdy nezapomenu. Každý pohyb ve dveřích znamenal totiž naději, že za nimi stojí někdo z našich nejbližších. A každý den byl pro mne dalším zklamáním,*“ vzpomínala Eva Hrušínská, která pocházela ze smíšené česko-židovské rodiny a po válce se provdala za známého herce Rudolfa Hrušínského (Hrušínská, 1998: 19). Pravděpodobně nejznámějším příkladem iluze o možném návratu příbuzných je však vysněný obraz otce ve vysoce intimní knize *Sen o mém otci* od Karola Sidona, v knize, kterou vydal současný zemský rabín v nadějném roce pražského jara (1968) v nakladatelství Československý spisovatel. „*Díval jsem se na tatínkův obraz a představoval [představoval bylo vysazeno kurzívou – poznámka BS] jsem si jeho poslední chvíle. Pak jsem plakal. Ale věděl jsem tehdy málo o skutečné bolesti, o skutečné tatínkově bolesti, a co jsem si představoval, byl jenom děj, jenom povrch, který mne měl dojmout k slzám a dát pocítit lásku – k tomu, jenž není. Pouštěl jsem si Kol nidrei a Rezeh na našem drahocenném gramofónu značky Philips a dával jsem se na tatínkův portrét a hořce jsem plakal a nebyla, nebyla to pravda,*“ zprostředkoval svou dětskou vzpomínku na otce Alexandera, kterého umučilo gestapo, začínající spisovatel (Sidon, 1968: 119). Vše vypovídající je i vzpomínka Eduarda Goldstückerera, diplomata a germanisty: „*Konečně řešení'... pohltilo všechny členy tří generací mé rodiny. Já jediný jsem zůstal naživu a vzpomínám na své mrtvé vždy o jejich narozeninách a u jediného z nich, jehož datum smrti opravdu znám, u svého otce, i v den jeho smrti.*“ (Goldstücker, 2003: 5.)

Někteří z přeživších se však již bezprostředně po válce pokusili sepsat své vzpomínky, které chápali jako svědectví o katastrofě i jako morální závazek vůči těm,¹⁰ kteří nepřežili. „*Patřil jsem po válce mezi ty šťastnější. Shledal jsem se s matkou, která prošla ghettem v Lodži, Osvětimí, Bergen-Belsenem. Bydleli jsme společně – matka,*

kých zemích. Národní archiv Praha, Ministerstvo školství, 47/VIII, č. kartonu 2 155, Protokol sepsaný dne 12. prosince 1946 v kulovém odboru ministerstva školství a osvěty v Praze, s. 2. Na podzim 1947 žilo v českých zemích 11 955 členů obcí. Národní archiv, Ministerstvo školství, 47/VIII, č. kartonu 2155, Projev předsedy Rady ing. Arnošta Frischera o činnosti Rady a jejích úkolech, s. 1. Po poválečné první vlně vystěhovalství však část členstva tvořili tzv. optanti – Židé ze Zakarpatské Ukrajiny. Národní archiv Praha, Ministerstvo školství, 47/VIII, č. kartonu 2155, Zpráva vedoucího tajemníka dr. K. Wehleho na Shromáždění delegátů, s. 4. Jen do Palestiny se do léta 1947 vystěhovalo asi 5 000 osob. Autor neuveden (1947, 15. srpna). Evropská sionistická konference v Karlových Varech dne 12. srpna 1947. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 248. Pro srovnání: v prvorepublikovém Československu žilo v roce 1921 v Čechách 79 777 (11 251), na Moravě 37 989 (15 335) a ve Slezsku 7 317 (3 681) Židů podle víry (národnosti). V roce 1930 to bylo v Čechách 76 301 (15 697) a na Moravě a ve Slezsku 41 250 (21 396) Židů podle víry (národnosti). Viz Machačová, Matějček, 1999: 116. V odborné literatuře však narazíme i na trochu jiné údaje. Např. Eva Hahnová, německá historička českožidovského původu, uvedla, že 14 000 protektorátních Židů přežilo deportace a 26 111 se jich vrátilo z emigrace. Pouze 2 803 lidé nebyli internováni. Schmidtová-Hartmannová, 2001: 95, 104. K počtům přeživších srov. i Pěkný, 2001: 657, 658. Složení zachráněných Židů z území bývalého Slovenského státu bylo následující: koncentrační tábory přežilo 11 000 lidí, 9 000 se jich navrátilo z emigrace a 10 000 z území okupovaného za války Maďarskem (Salner, 2000: 150). Souhrnně k dalším údajům o počtu přeživších českých a československých Židů v dobovém tisku Soukupová, 2016: 24, 27, 58; Soukupová, 2009: 62–63.

10 Jak napsal Pavel Eisner, před válkou bilingvní pražský intelektuál: „*Žijeme na obrovské mohyle... cítíme jen drtivou zodpovědnost svého přežívání.*“ Eisner, P. (1946, 5. květen). *Vita nova. Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 34.

Karel [přítel z Terezína a z Treblinky – poznámka BS], *já. Co dřív? Užítvat života po zmrtvýchvstání z Treblinky, pustit se zase do studií – taky bude nutné „normálně“ vydělávat peníze – anebo si nejdříve ze všeho sednout a vypsat fantastickou, úděsnou pravdu o Treblince a groteskní pravdu o našem přežití pod svícnem, kde bývá největší tma? Nejprve aspoň dám na papír všechno, co mám v paměti o Treblince, jako kusy syrového masa. Musím, protože jsem se vrátil. K tomu, co jsem si začal zapisovat už v Německu, připojuji další a další stránky, až jich je přes tři sta,*“ rozhodoval se Richard Glazar, pocházející z pražské českožidovské rodiny, poté, co se mu podařilo utéci po povstání z vyhlazovacího tábora Treblinka a zbytek války přežít ve falešné identitě totálně nasazeného protektorátního dělníka v Německu (Glazar, 1996: 327). Svá svědectví vydávali také starší lidé: Anna Auředníčková, vdova po obhájci Leopolda Hilsnera, významná česká osvětová pracovníce ve Vídni, sepsala své paměti *Tři léta v Terezíně* (1945), Richard Feder, legendární českožidovský rabín z Kolína, sestavil svou *Židovskou tragedii. Dějství poslední* (kniha byla napsána v roce 1945, vyšla však až v roce 1947). Jiní se rozhodli své vzpomínání odložit na pozdější dobu, případně se pokusit za minulostí udělat tlustou čáru. Bilancovat bezprostředně po katastrofě nemohla např. ani mladičká Eva Rodenová, za války nadšená sionistka, která přežila Osvětim i Bergen-Belsen. 10. září 1945 si do svého deníku zapsala: „... nemohu psát [pokračovat v psaní deníku z let 1939 až 1940 – poznámka BS], *snad až to bude vzdálenější, až si budu moci udělat přesný přehled toho všeho. Co to bylo – šílenství, nenávidist, co hnalo lidí zabít pro nic a za nic, co nutilo jeden celý národ stavět plynové komory a [vymyšlet] jiné neméně ‚vkusné‘ způsoby vraždění. Nenávidím Němce.*“ (Rodenová, 2010: 70.) Jiří Franěk, pocházející z asimilované české rodiny ve Vysokém Mýtě, po válce významný literární vědec a rusista, rozdělil přeživší podle jejich vztahu k vzpomínce na šoa do tří skupin. První se z katastrofy nikdy nevymanila, druhá se rozhodla mlčet a třetí nalezla mezi minulostí a přítomností relativně vyrovnaný vztah: „... rozeznávám tři druhy lidí, *co přežili lágry. Jedni se z nich nevrátili, v duševním slova smyslu. Pořád o tom vyprávějí a o ničem jiném nemluví. Pak jsou druzí, kteří o tom nechtějí nic slyšet, nic vědět. Je to minulost, za kterou udělali tečku, což se jim jednou určitě provalí. Já se považuji za tu šťastnou prostřední kategorii, která je ochotná se k tomu kdykoli vrátit, vyprávět o tom. Ale skutečně žiji v současnosti... spíše v budoucnosti... Snad je to pro život výhoda.*“¹¹

Bez ohledu na snahu sepsat, nebo vyhnout se hodnocení však všechny přeživší po celý život pronásledovala otázka, proč se zachránili právě oni.¹² V tomto ohledu byla výjimkou Ruth Bondyová, izraelská spisovatelka, novinářka a překladatelka, pocházející z Prahy, jež prošla Terezínem, Osvětim a Bergen-Belsenem: „*Jak člověk přežil? Ve studiích, v knihách, v básních se vrací motiv pocitu viny, ulpívající po celý život na těch, co holocaust přežili, protože přetrvali, zatímco celý jejich svět se zhroutil. Jakkoliv se pokouším ponořit do černých hlubin zkušenosti holocaustu, nenacházím v ní pocit viny, že jsem zůstala naživu. Úžas, radost nad každým dalším dnem, přání ne-*

11 Rozhovor s profesorem Jiřím Fraňkem, natočen 27. až 30. června 2004 mým studentem Janem Dvořákem.

12 Jak napsala Hana Posseltová-Ledererová, Češka židovského původu, která byla spolu se svou matkou deportována do Terezína a dalších táborů, po válce dostudovala a pracovala jako středoškolská profesorka a překladatelka: „*Jen si kladu otázku, proč ... vyšší moc nezachránila mého tátu a mou sestru Věrušku... a ty miliony nevinných lidí. Nikdo na to nemůže odpovědět.*“ (Ledererová-Posseltová, 1997: 146.) Obdobně srov. Scheuerová, 1994: 142. – Později bude britský sociolog polského původu Zygmunt Bauman psát o koncepci viny přeživšího (Bauman, 2003: 310–314).

promarnit čas, bolest ze ztráty, dluh vůči těm, kteří zahynuli – ale ne vina.“ (Bondyová, 2005: 49.) Právě Bondyová ovšem v rozhovoru pro menšinový Věstník v roce 2002 potvrdila, že otázku, jak se Ti podařilo přežít, kladli i lidé v Izraeli: „*A když jsem přijela do Izraele, zarazily mě dvě otázky: první kladli lidé, jejichž rodiny v šoa zahynuly – ti se ptali: Jak je možné, že ses vrátila, a naznačovali, že zřejmě přežili ti nejsobečtější. A druhá otázka zněla: Proč jste nebojovali?*“¹³

Zastavme se ještě na okamžik u posledního vysoce emocionálního tvrzení Evy Rodenové týkající se averze vůči Němcům. To totiž v různých podobách vyslovovali i další přeživší; nenávist k Němcům jako nediferencované skupině se stala po druhé světové válce jednou z determinant jak židovské, tak české společnosti.¹⁴ Jak napsala Ruth Elias: „*Cestou z Německa [po osvobození – poznámka BS] jsme projížděli rozbitými městy a já měla pocit zadostiučinění: vždyť ten, kdo způsobil druhým tolik utrpení, by měl sám také trpět. Nacisté chtěli vyhladit národ zrozený v nevinnosti jako každý jiný jen proto, že to byl národ židovský. Uvrhli tím do neštěstí vlastní národ a zpusťovali vlastní zemi.*“ (Elias, 1994: 262.) „*Zasluhují Němci název ‚lidé‘? Mají nejmenší nárok na soucit? Ne. Rozhodně ne!*“, napsal na podzim 1945 i Richard Feder (Feder, 1947: 110). Lékař Karel Steinbach, asimilovaný český Žid z Příbramska, jenž po únorovém převratu odešel znovu do americké emigrace, v rozhovoru s izraelským diplomatem, spisovatelem a překladatelem Viktorem Fischlem (Avigdorem Daganem) tvrdil pak ještě půl století po šoa: „*Kdybyste se mě zeptal, co v mém dlouhém životě byl zážitek nejhroznější, neřekl bych válka. Ani první, ani druhá. Musel bych říci: Němci... všechno to, co napáchali za války a za nacismu, to, jak se zapsali do historie, je i dnes ještě zcela neodpuštělné. Ty surovosti, to hromadné vraždění... jak umučili chudáka Alfréda Fuchse... Já vím, že byli taky slušní Němci, i když si myslím, že jich bylo jenom strašně málo... Mně zabili dvě sestry. Ta, kterou jsem měl nejradši, si musela při takovém hromadném vraždění v Rize vykopat sama hrob. To je něco apokalyptického. Něco nikdy neodpuštělného. To nebylo jen dílo několika zrádných zločinců. Za to může celý ten národ, který se toho zúčastnil*“ (Fischl, 1990: 89). V prvních měsících po osvobození byla však situace nejvyhrocenější. Jak napsal Jiří Kosta: „*bezprostředně po válce si sotvakdo troufal promluvit na ulici německy*“ (Kosta, 2002: 88).¹⁵

Rušilo ale i německy znějící jméno. Tehdejší komunistický prominent Eduard Goldstücker, slovenský Žid, literární historik, germanista, diplomat, za války spolupracovník československé exilové vlády v Londýně, který vysvětloval své chybějící protiněmecké zaujetí svým slovenským původem, vzpomínal na tlak ze strany vůdců komunistické strany, aby se přejmenoval: „*S Rudolfem Slánským jsem se poprvé osobně setkal až po válce. Přišel jsem k němu, tehdy sídlilo vedení KSČ u Pražské brány,*

13 (2002, červen). Jsou i jiné statečnosti. Rozhovor se spisovatelkou a překladatelkou Ruth Bondyovou. Věstník, s. 6.

14 Srov. Soukupová, 2016: 22; Soukupová, 2008: 50–51. Z tohoto důvodu také souhlasili Židé s poválečným vysídlením německé menšiny z Československa, a to i když zaslechli něco o násilnostech, jež tzv. odsun provázely. „*Naše nedávná minulost a resentimenty byly však po roce 1945 ještě příliš živé na to, abychom odsun Němců odmítli. ‚Excesy‘, o nichž jsme se doslechli, aniž bychom byli sami jejich svědky, jsem pocítoval jako něco nechutného, svůj odpor jsem však potlačil, protože jsem byl v obtížných letech nových začátků po období pronásledování příliš zaměstnán sám sebou,*“ napsal Jiří Kosta, pocházející z pražské německy mluvící levicově orientované židovské rodiny, v atmosféře komunistických reform sedesátých let spolupracovník Oty Šika (Kosta, 2002: 89–90).

15 Srov. i vzpomínku Lízy Scheuerové, rodačky z Varnsdorfu, která čelila po návratu z koncentračního tábora aroganci „staršího pána“, protože mluvila v telefonní budce, aniž si to uvědomila, s přítelkyní německy. (Scheuerová, 1994: 140.)

a on se mě zeptal: ‚Tak co jsi vlastně zač, Goldstücker? Víš, taková německá jména, německo-židovská, měníme. Ovšem ta, co jsou už známá a zavedená jako Gottwald, Fierlinger ne, ale ty ostatní. Goldstücker, Goldstücker... ‚ tak co kdyby ses přejmenoval třeba na Zlatistý?‘ Musel jsem se usmát. Krátce předtím jsem totiž byl u Václava Kopecského, který mi řekl: ‚No, musíme ti změnit jméno, člověče.‘ Slánskému jsem neodpověděl, ale v duchu jsem si řekl, že to neudělám. Když bylo to jméno dobré mému otci po celý život a má matka šla s tím jménem na smrt, tak co já se budu schovávat za nějaké jiné.“ (Goldstücker, 2005: 17–18.)

Psychicky limitující byla však pro osvobozené koncentračníky i prvotní neorientace v politice, šok z rušného velkoměsta... „*Seděla jsem [ve vlaku při návratu z koncentračního tábora do Prahy – poznámka BS] vedle muže, který si četl noviny, a jak jsem se mu kradmo dívala přes rameno, všimla jsem si, že se na první stránce nápadně často objevuje jméno Truman. Sebrala jsem odvahu a zeptala se, kdo to je. Muž si mě přeměřil dlouhým pohledem, nevěřičně zakroutil hlavou, a potom mi hlasitě vysvětloval, že Truman, jak každý ví nebo by alespoň měl vědět, je prezidentem Spojených států. To mě překvapilo. Neměla jsem však odvahu se ho zeptat, co se stalo s Rooseveltem... Můj první dojem [z Prahy – poznámka BS] byl šokující. Cítila jsem se úplně zmatená a dezorientovaná, vždyť Praha zůstala stejná jako v mých vzpomínkách. Rušné ulice, davy lidí, čilý provoz a hluk, všechno jako dřív, jen já jsem se změnila. Patřím sem ještě?“, tázala se v červnu 1945 Helena Lewisová, před válkou úspěšná tanečnice, pocházející z německožidovské rodiny v Trutnově (Lewisová, 1999: 101, 103). Narušenou psychiku přitom pochopitelně komplikovaly ještě typické koncentračnické nemoci (tuberkulóza, nedolčený tyfus, záškrt, ale i psychiatrické problémy), které znesnadňovaly návrat do normálního života (např. Lewisová, 1999: 103–107; Brod, 2007: 208–209; Elias, 1994: 276–277). V reakci na pobyt v koncentračním táboře či táborech se ovšem mohl objevit i panický strach z uniforem, odmítání předpisů, kontroly (Epsteinová, 2000: 275), určitá zvýšená citlivost na zvuky, případně nadměrná konzumace jídla v důsledku trvajících chronického hladu (např. Reiser, 2003: 150–151, 152), ukrývání potravin v posteli, nadměrná spofivost apod. „*Odnaučili jsme se důvěřovat lidem a tato nedůvěra v nás zůstala a naše minulost se nám denně připomíná v nejběžnějších věcech. Ani kůrka chleba se nesmí vyhodit, kdyby byla sebetvrďší. V domě musí být stále zásoba potravin pro případ nouze. Nejlépe je mít malou zahrádku, kde lze pěstovat brambory a zeleninu. Téměř denně se setkáváme se situacemi, výrazy, okamžiky, které nám připomínají čas táborů. Nejhorší jsou noci – vidíme své děti, rodiče a známé jít do plynu,*“ objasnila syndrom přeživšího Ruth Elias (Elias, 1994: 253).*

VZDĚLANOSTNÍ LIMITY POVÁLEČNÉ MLADÉ ŽIDOVSKÉ GENERACE

Po druhé světové válce (stejně ovšem jako po té první) se však lidé snažili také, pokud se jim dostávalo fyzických a psychických sil, dostihnout ztracený čas, promarněné roky, které by v normálním běhu života byly věnovány studiu, budování profesní kariéry a zakládání rodiny. Ruth Elias, jejíž rodina v Moravské Ostravě patřila k sionistickému hnutí, to ve druhé polovině osmdesátých let minulého století popsala následujícími slovy: „... *chtěli jsme se učit, studovat, chtěli jsme zakládat rodiny, oblékat se, naučit se nakupovat... chtěli jsme se zařadit do společnosti.*“ (Elias, 1994: 283.) Velkým problémem bylo, jak přiblížil např. Heinz J. Herrmann, opavský Žid němec-

kého mateřského jazyka, i nedokončené vzdělání: „*Navíc mě sužoval existenční problém. Co si počnu se svým nedokončeným vzděláním? Za jak dlouho se mi podaří překonat mé trauma, abych vůbec mohl myslet na vybudování nové existence?*“ (Herrmann, 2008: 113.)¹⁶ Obdobné problémy pociťoval i druhý manžel Ruth Elias: „*Náš nejbližší krok směřoval k tomu, abychom si dokázali na sebe vydělat. Neměli jsme žádné povolání, naše školní vzdělání bylo přerušeno vpádem nacistů. Kurt nechtěl pokračovat ve studiu medicíny, usoudil, že se musí postarat o příjem nově založené rodiny. Chtěl si najít zaměstnání. Navrhla jsem, že do práce půjdu já, aby mohl pokračovat ve studiu... Na univerzitě mu navrhli, aby místo medicíny studoval farmacii a jako bývalému vězni mu slíbili různé úlevy. Učební látka mu sice zkrácena nebyla, mohl se však kdykoliv přihlásit ke zkoušce... Kurt studoval ve dne v noci... čtyřleté studium zvládl za dva roky.*“ (Elias, 1994: 277.) Jednu z nejsmutnějších vzpomínek však zprostředkovala Eva Erbenová z českožidovské asimilované rodiny, jež se po válce vrátila domů sama a v srpnu roku 1948 odešla s manželem do Izraele (během války byla Eva Erbenová deportována do Terezína a do Osvětimi, odkud utekla z pochodu smrti a ukrývala se u české rodiny v Postřekově): „*Za pár dní mě teta vzala do školy k zápisu. Paní ředitelka, starší paní, si ještě pamatovala maminku. Vyprávěla mi o ní a řekla, že věří, že i já budu tak dobrou žákyní jako ona. Bylo mi do pláče. Chodila jsem do sedmé třídy. Těžko jsem si zvykala na pravidelné vyučování... Moje spolužačky, které sice ovládaly všechny předměty lépe než já, se mi zdály dětinské - naše životní zkušenosti byly tak různé.*“ (Erbenová, 2001: 78.)

LOGICKÉ, ALE FALEŠNÉ PŘEKONÁNÍ LIMITŮ POVÁLEČNÝCH SVĚTŮ - VSTUP DO KOMUNISTICKÉ STRANY

Na druhé straně jsou ovšem menšinové paměti výmluvným svědectvím úsilí mladých lidí překonat sám sebe: vystudovat v rekordně krátkém čase, věnovat se aktivně sportu a skautingu, užívat si plnými doušky poválečné bohaté kulturní nabídky, ale také založit si vlastní rodinu (ať již se židovským partnerem, jemuž nebylo třeba nic vysvětlovat, nebo s partnerem nežidovským, jenž měl svým původem ochránit přeživšího před případnou budoucí perzekucí¹⁷) a po narození dětí (snad) zacelit válečné rány a zvítězit nad katastrofou (např. Lewisová, 1999: 109). V této katastrofě, jež až mnohem později dostane označení šoa, přitom mnozí viděli konec Židů v Evropě.¹⁸ „*Nejvíce kamarádů jsem našel mezi skauty. Za války byla tato organizace zakázána, proto měl její nový rozjezd velkou odezvu,*“ vzpomínal Oldřich Stránský, rodák z jazykově smíšené rodiny z Mostu, která se přestěhovala do Českého Brodu a svému synovi poskytla vzdělání na českých školách, člen sociální demokracie. Dodejme, že po roce 1989 byl autor vzpomínky známý především jako předseda Českého svazu bojovníků za svobodu, jenž vyjednával odškodnění českých obětí nacismu (Stránský, 2002: 101).

16 Srov. i vzpomínku Karla Redlicha: „*Moje bývalá školní třída právě maturovala. Byl bych rád studoval práva, ale neměl jsem žádné prostředky ani příbuzné, kteří by mně pomohli, a na shánění podpor jsem neměl povahu. Zařadil jsem se tedy do pracovního procesu a odbornost získával ve večerních kurzech a dálkovém školení.*“ (Redlich, 2001: 136.)

17 Srov. úvahu Oldřicha Stránského (Stránský, 2002: 104).

18 Takto se vyjadřoval např. judaista Otto Muneles nebo legendární českožidovský kolínský rabin Richard Feder. Srov. Muneles, O. (1945, 1. září). Co pro nás znamenají hlavní svátky. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 2 a Feder, 1947: 123.

Právě pod dojmem důsledků druhé světové války se však Židé upínali i ke zdánlivě bezpečné a nadějně kotvě v rozbourané společnosti – ke komunistické straně (např. Margoliová-Kovályová, 1992: 61–75; Kosta, 2002: 88–89). Po květnových volbách 1946 se její prvořadá pozice ve společnosti ještě upevnila (Kalinová, 2004: 96–97). „*Po válce, až do únorového zvratu, to vypadalo, že se začínají naplňovat naše nejvznesenější sny o vývoji k socialismu... Já jsem to také nadšeně přijímal a obhajoval v nesčetných diskuzích nejen v komunistické straně, ale zejména v hnutí mládeže, v komisiích mládeže komunistické strany i ve Svazu mládeže, do kterých jsem se aktivně zapojil,*“ vzpomínal pozdější známý makroekonom Miloš Pick (Pick, 2010: 87). Velmi výstižně toto duševní hnutí charakterizovala Heda Margoliová-Kovályová, spisovatelka a překladatelka, za války deportovaná v Lodži a v Osvětimi, v posledních měsících po útěku z pochodu smrti žijící v ilegalitě v protektorátní Praze. Heda, již před deportací provdaná za JUDr. Rudolfa Margolia, po válce náměstka ministra zahraničního obchodu, později popraveného v tzv. Slánského procesu (1952), v torontském vydání svých pamětí v roce 1973 uvedla: „*Čím víc o tom dnes přemýšlím, tím jasnější mi připadá, že důvody pro to, abychom my, oběti jedné diktatury, přijali tak ochotně diktaturu novou, byly především psychologické a citové. Válka u nás postihla těžce většinu lidí, ale pro mou generaci byla prostě traumatem. Naprosté vyvrácení všeho, co jsme si o životě, lidech, dějinách i sami o sobě mysleli, naučili se ve školách nebo z knih. Naše osobní zkušenosti se světem byly ještě příliš chudé, aby nám mohly pomoci, a ty zprostředkované zkušenosti neměly se světem války, okupace a fašismu nic společného... Masarykovská demokracie nám vštípila přesvědčení, že některé věci se už prostě nemohou stát. A najednou se děly a v horší formě, než jakou jsme si vůbec dovedli představit... Když to přišlo, bylo to jako konec světa. Zdálo se nám, že prožíváme naprostý zlom ve vývoji lidstva, zhroucení, selhání člověka jako myslící bytosti. A snad ještě horší byl ten náhlý pád osobní identity – a ten se netýkal jen židů... Pro židy to ovšem bylo nesrovnatelně horší... Bylo docela přirozené, že tihle lidé se většinou nemohli po válce jen tak klidně vrátit tam, odkud vyšli, a pokračovat, jako by se nic nestalo; že chtěli všechno od základu změnit. A komunismus byl zejména přitažlivý také proto, že se jevil jako naprostý protiklad, nejhorší nepřítel nacismu. Demokracie je především víra v člověka, ale kde jsme ji tehdy měli vzít?*“ (Margoliová-Kovályová, 1992: 73–75.¹⁹)

SIONISTICKÉ SMĚROVÁNÍ MLADÝCH PŘEŽIVŠÍCH ŽIDŮ

Druhou silnou ideologií zůstal sionismus. Poválečná Praha hostila řadu významných sionistických funkcionářů. Sídlil tu Palestinský úřad, jehož účelem byla příprava na imigraci Židů do Palestiny, organizace vojenských transportů, i spolek Hechaluc, který Židy na odchod do Země připravoval (Soukupová, 2008: 52; Soukupová, 2009: 71). V létě 1946 se konala v Luhačovicích sionistická konference (Yegar, 1997: 63). Mnozí mladí Židé uposlechli rady sionistických náborářů a rozhodli se do Palestiny/Izraele skutečně přesídlit. Jejich předválečné směřování přitom vůbec nemuselo být sionistické. Jak vzpomínal např. Jehuda Huppert, pocházející z věřící jazykově německo-české rodiny v Moravské Ostravě: „*Do Belgické [do dětského sirotčince – poznámka BS] tehdy docházeli mladí Izraelci sionistického zaměření a dělali nábor do Palestiny a Izraele, v jehož budoucí svéprávnost a samostatnost pevně věřili. Protože jsem i já*

¹⁹ Obdobně viz i např. Brod, 2007: 211.

sionismus považoval za dobré řešení poválečné židovské otázky, využil jsem příležitosti i jejich nabídky a připojil se k jejich aktivitám.“ (Huppert, 2000: 31.)²⁰ Ustavení Státu Izrael v květnu 1948 přijali čeští Židé s nadšením ovšem bez ohledu na svou ideologickou profilaci (Soukupová, 2016: 96–97).

PŘÁVNÍ LIMITY ŽIDOVSKÝCH POVÁLEČNÝCH SVĚTŮ – OBTÍŽNÉ OPATŘOVÁNÍ OBČANSTVÍ A DOKLADŮ

Vedle těchto individuálních limitů však existovaly po válce také limity legislativní, s nimiž byli Židé konfrontováni během úsilí o navrácení státního občanství a získání dokladů, které byly nezbytným předpokladem pro podání žádosti o restituci rodinného majetku. V nejsložitějším postavení se ocitli Židé, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé národnosti (nebo je k ní přihlásili jejich rodiče²¹).²² Tito lidé neměli občanská práva a čekaly je internace s jejich úhlavními nepřáteli²³ a posléze i vysídlení. Stejně jako Němci i oni byli označováni bílými páskami na rukávech. Jak napsal ve svých pamětech pražský rodák Arnošt Reiser, pozdější uznávaný chemik: „Zažádali jsme o restituci naší sladovny, na ministerstvu mi však řekli, že jsme zbaveni československého občanství, protože máme německou národnost – naši rodiče totiž při sčítání lidu v roce 1930 uvedli jako mateřský jazyk němčinu. To bylo velice nebezpečné, protože ztráta občanství nám nejen bránila v restituci majetku, ale hrozil nám i odsun do Německa.“ (Reiser, 2003: 158.) Jeden z dalších příkladů popsala Rada židovských náboženských obcí v dopise ministerstvu vnitra 23. září 1946. Šlo o případ české Židovky, která se provdala za souvěrce z Ústí nad Labem. V roce 1922 se jím narodil syn Hanuš, jenž po smrti otce v roce 1932 zdědil jeho dům. Matka později poslala svého patnáctiletého chlapce do relativního bezpečí v Anglii. Syn narukoval v roce 1943 do armády a v roce 1945 padl. Když se matka vrátila z koncentračních táborů, Okresní národní výbor v Ústí nad Labem jí odmítl vydat Hanušův dům. Jako důvod uvedl, že syna v roce 1930 jeho otec přihlásil k německé národnosti. Obdobně jako Hanušova matka dopadl i důstojník zahraniční armády, jenž se přihlásil o domek po zahynulých rodičích. Otec, československý státní úředník, totiž v roce 1930 přihlásil sebe i svou manželku k německé národnosti. Okresní národní výbor prohlásil proto dům za konfiskát.²⁴ Národnost v roce 1930 se však sledovala i při žádosti o cestovní pas (Epsteinová, 2000: 275). Osvědčení o národní spolehlivosti nedala napoprvé obvodní rada na Smíchově ani slečně Rychnovské, dceři doktora Arnošta Rychnovského, redaktora pražského německého liberálního deníku Prager Tagblatt, která prožila válku ve Velké Británii. Tentokrát však pomohla intervence Anny Auřed-

20 Podobně srov. Beerová, 2000: 72–73; Iltisová-Freudenthalová, 2000: 136–137.

21 Srov. příběh Hany Stránské, jež se po válce vrátila z Anglie. (Stránská, 1998: 5–6, 9–11) Stránská ovšem nakonec s překvapením a ulehčením zjistila, že její otec zvolil židovskou národnost.

22 Souhrnně k postavení tzv. německých Židů Assor, 1995: 299–304; Pěkný, 2001: 577–578; Staněk, 1991: 42–46. Dále srov. Engel, Š. (1946, 30. březen). Ratio legis. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 18–19; Frischer, A. (1946, 5. květen). Rok osvobození. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 28; Fuchs, F. (1946, 5. květen). Víra v 5. květen. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 29–30; Wehle, K. (1946, 5. květen). První kroky do svobody. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 31–33.

23 K tomu Soukupová, 2016: 66–67.

24 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, A/ Řešení židovské otázky v Československu (1945–1947).

níčkové.²⁵ Heda Kaufmannová, pracující se svým bratrem v odboji, přežila válku v ilegalitě. Potvrzení o státní a národní spolehlivosti podle její vzpomínky vydával na národním výboru v Praze – Břevnově nezkušený asi osmnáctiletý mladík. Obdobně nesmyslné bylo podle ní i dokládání národnosti, k níž se lidé hlásili v roce 1930: „*Vážným dokumentem byl ovšem výpis z archivu ministerstva o tom, k jaké národnosti se kdo hlásil při posledním sčítání lidu roku 1930. Také tento výpis byl úředně požadován k dalším procedurám. V archivu ministerstva vnitra tak denně stály dlouhatánské fronty a vyřízení trvalo asi půl roku. Protože však tato vzácná bumázka nic neříkala o postoji nositele za okupace, bylo nutno nadále psát, potvrzovat, svědčit, razítkovat. Úřední šiml rajtoval vesele a občas vyhazoval. Nejspíš to jinak nešlo. Ale je deprimující, absurdní dávat si úředně potvrzovat a puncovat postoj k rodné zemi.*“ (Kaufmannová, 1999: 194–195.) Židovská reprezentace naplnila všechny síly, aby nepříznivou situaci změnila. V dubnu 1946 upozornil na situaci tzv. německých Židů Arnošt Frischer pražského primátora Václava Vacka (Soukupová, 2016: 67). Absurdní stav trval ovšem až do 10. září 1946 (Soukupová, 2009: 65). K tomuto datu byl vydán výnos ministerstva vnitra, které ho postoupilo Zemskému národnímu výboru. V dodatku k výnosu bylo uvedeno: „*Národ český a slovenský odmítá rasistické odlišování... ubohých obětí nacistické persekuce od ostatních národních příslušníků, kteří přežili hrůzy koncentračních mučtíren a zavrhuje každou diskriminaci ve směru rodového původu, náboženského vyznání a mateřského jazyka a z toho plynoucí odlišné posuzování /vyjma příslušníků německé a maďarské národnosti, kteří se provinili na republice a jejím lidu/ jako pozůstatek nacistické ideologie... Za germanisaci /maďarisaci/ nelze však pokládati pouhou příslušnost k národnosti německé neb maďarské, užívání německého neb maďarského jazyka /často z neznalosti slovanského jazyka/ a účast na německém neb maďarském spolkovém neb kulturním životě...*“²⁶

Velkým problémem, kterému se věnovala i řada menšinových pamětí, bylo však také získání nového nebo znovunabytí starého bytu. Během deportací byty změnily své nájemníky a ti vnímali zpravidla návrat Židů z koncentračních táborů jako své potenciální ohrožení (např. Gissingová, 1992: 127, 129–130; Margoliová-Kovályová, 1992: 59–81). Problémy týkající se restitucí (nejen domovního fondu) by vydaly na rozsáhlou knihu.²⁷

ANTISEMITISMUS V DOBOVÉ SPOLEČNOSTI – LIMITY POVÁLEČNÉ SPOLEČENSKÉ ATMOSFÉRY

Posledním limitem poválečných židovských světů, jemuž budu věnovat pozornost, je pak celková společenská atmosféra, relativně vlídná k navrátilcům pouze v prvních týdnech po osvobození Československa. „*Kolem osmé jsme přijeli na náměstí v Mělníku, středisku českého vinařství. Byly tam stovky lidí, dostali jsme tradiční slovanský chléb se solí a vyslechli jsme si uvítací proslov. Nabízeli nám všechno možné jídlo a cigarety, zatímco lidé jásali en masse* [en masse je v originálním textu proloženo kurzí-

25 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, A/ Řešení židovské otázky v Československu (1945–1947), D 15 917/46, dat. 28. XI. 46.

26 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, A/ Řešení židovské otázky v Československu (1945–1947), dat. V Praze dne 13. září 1946, s. 2 a s. 3.

27 Souhrnně Soukupová, 2016: 64–65.

vou – poznámka BS], *patrně poprvé a naposledy v českých dějinách: „Ať žijou naši Židé! Sláva!*“, “ vzpomínal s lehkou ironií Rudolf Roden, asimilovaný pražský český Žid, který přežil Osvětim, po válce vystudoval lékařství a v kanadské emigraci se stal uznávaným psychiatrem (Rodenovi, 2009: 179). Kvalitu návratů znesnadnil znovu se objevující antisemitismus, od něhož se společnost vystavená intenzivní tzv. druhorepublikové a protektorátní protizhidovalské kampani nedokázala oprostit. Iracionální předsudky se přitom proplétaly s racionálními obavami, se strachem, že bude nutné vrátit „arizované“ budovy, byty, podniky... A opět: tyto obavy neměli jenom jednotlivci, sdílely je i obce a nakonec i nová mocenskopolitická garnitura (zejména odbory), která se snažila přeživší restituenty zpravidla „legálně“ o jejich majetek obrát.

Zřejmě každý Žid se po návratu do osvobozeného Československa setkal s verbálním antisemitismem. Někdo si vyslechl i poznámku o tom, že je škoda, že „Němci“ nezlikvidovali za války všechny české Židy (Gissingová, 1992: 149; Margoliová-Kovályová, 1992: 53–54). První poválečný pogrom se odehrál již v září 1945 v Topolčanech.²⁸ Další (v Prešově, v Bratislavě při sjezdu partyzánů 2. až 5. srpna 1946, následně i v Komárně, v Nových Zámcích, v Žilině /Brod, 1999: 183; Soukupová, 2009: 72; Soukupová, 2016: 83–84/) na sebe nenechaly dlouho čekat. Ohrožen byl nejen majetek, ale i zdraví a životy lidí. Např. v srpnu 1946 zaslaly Židovská náboženská obec a Svaz rasově pronásledovaných v Komárně prezidentu Edvardu Benešovi telegram, ve kterém referovaly o tom, že jsou ve městě přepadáváni Židé, dochází k atentátům a k házení granátů na židovské domy.²⁹

Obdobně se židovská reprezentace obrátila na hlavu státu i v případě varnsdorfské aféry (1947),³⁰ restituce mechanické tkalcovny firmy Julius Beer dvaasedmdesátiletým Emilem Beerem, jež skončila konfiskací majetku okresním národním výborem.³¹ Poté, co Zemský národní výbor konfiskaci 11. února 1947 zrušil, byl Beer 5. března přepaden na ulici a dán do tzv. ochranné vazby. Zaměstnanci tkalcovny zahájili protestní stávkou. Arnošt Frischer se spojil telefonicky s Kanceláří prezidenta republiky; Beneš však odkázal židovskou deputaci na jednání s vládou. Židovská náboženská obec v Praze i Rada židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské podaly následně rezoluci s vylíčením událostí, adresovanou na premiéra, jeho náměstký a některé ministry.³² V protestu Rady, odsuzující manipulaci stávkou prostřednictvím odborů, bylo odmítnuto i Beerovo obvinění z údajné germanizace, případně příslušnosti k německé národnosti: „*Emil Beer navštěvoval výhradně české školy, hlásil se při sčítání lidu k židovské národnosti a předložil v administrativním a soudním řízení kromě celé řady dokladů o své činnosti v českých organizacích v tuzemsku a o svém vlasteneckém postoji v cizině též potvrzení, vystavené v r. 1938 jednou z českých politických stran, tvo-*

28 K pogromu srov. Kamenec, 2000. Menšinová reakce Engel, Š. (1946, 25. leden). Ke kořenům a důsledkům. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, s. 2. Dále k pogromu např. Ivica Bumová, bratislavská etnoložka (Bumová, 2012: 171; Bumová, 2016: 103–104, reakce na pogrom v deníku Čas, orgánu Demokratické strany, 7. října 1945.) K situaci na Slovensku po druhé světové válce obecně Bumová, 2008, 2010.

29 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, C/ Židovská náboženská obec aj., telegram, R 10 408/46.

30 Šlo o součást zápasu o tzv. průmyslové konfiskáty, podniky pod národní správou, jež nebyly znárodněny v první vlně. Tento boj vedly odbory a komunistická strana. Šlo o přípravu na únorový převrat. Jančík, Kubů, Kuklík, 2003: 65.

31 K pogromu srov. např. Brod, 1999: 182.

32 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, C/ Židovská náboženská obec aj., D 2 838/47.

řících dnes Národní frontu, že „pracoval jako uvědomělý Čech ve Varnsdorfu, materiálně podporoval českou menšinu a soustřeďoval ve své továrně český živel v tamějším kraji“. ³³ Současně se však této kauze v menšinové společnosti přiřítal klíčový význam; Rada podle jejího výsledku posuzovala dodržování zákonů a občanských práv v obnovené republice. ³⁴ Také Kurt Přemysl Heller, opoziční člen židovské reprezentace, kritizoval, s odvoláním na památku TGM, nejen odsun tzv. německých Židů, ale i nedotažené restituční v případě Židů jako nacismem nejvíce postižené skupiny: „Jsou zde židovské majetky, které byly nacisty arisovány. Většina z nich pod naše znárodnění nespádla. Původním majitelům nebo dědicům přes veškerá znění dekretů vráceny nebyly, jsou v držení národních správců za směšných – ale zatím k stejnému cíli, jako tomu arisatoru, vedoucích záminek, totiž, aby majetky po židovských obětech si mohli přivlastniti /jako ponacističtí mrchožrouty/. Výsledek pro žida, dnes 2 1/2 roku po osvobození: stejný, jako kdyby na jeho majetku seděl pan arisátor!... Cítím bolestně každé bezpráví a každou krutost, kterou nacisté na svých bezbranných obětech páchali; nemohu ale zamlčeti, že oběti židovské byli kvalitativně a kvantitativně největší, neboť rače porovnat: vrchol běsnění nacistů vůči nežidovským Čechoslovákům byl dosažen v Lidicích. Hluboce se skláním s opravdovým zármutkem v srdci před lidickými oběťmi. Tvrdím ale dále, že by židovští rodiče v Osvětimi by šli šťastni do plynových komor, kdyby byli věděli, že jejich děti budou dány do rodin, kde bude o ně pečováno a kde dostanou ‚arijský‘ přiděl potravin místo přidělu ohně za živa... Kdo se dnes stará, aby nám rázně a rychle bylo pomozeno k odstranění bezpráví po stránce materiální, když naše rozbolené duše utišiti stejně nikdo nemůže?“ ³⁵ Vyšetřující komise ovšem stanovisko, že by Beerův případ měl antisemitské podloží, zamítla (Soukupová, 2016: 89). 26. března 1947 se vyslovil komunistický ministr Václav Kopecký na komunistické schůzi v Teplicích-Šanově o Židech ze Zakarpatské Ukrajiny jako o „bradatých Šalamounech“ a o „svoloči“, která se k protinacistickému odboji přidala až se zpožděním (Soukupová, 2009: 75; Soukupová, 2016: 90–93).

ZÁVĚREM

Richard Feder charakterizoval nejmladší generaci, jež přežila šoa, jako „generaci, která prožila a přežila největší muka svých dějin. Generaci, v níž byla otřesena víra v sebe sama tak, že začala téměř věřit cynickému výroku Heinovu: ‚Židovství není náboženství a není národnost, je neštěstí‘.“ (Feder, 1955: 6.) Byl to tedy fenomén šoa, který určil základní limity poválečného židovského života: psychické, psychiatrické i sociální. Tyto limity byly ovšem ještě prohloubeny obecnými poválečnými hospodářskými i legislativně-politickými důsledky. V Československu se židovské návraty domů odehrávaly v krajně komplikované situaci přechodu na totalitní systém. Židé se přitom jako příslušníci menšiny často stávali první obětí redukované demokracie. Tradiční židovské reakce se navíc nedokázaly odchýlit od respektování legislativy, hledání konsensu s vládnoucí mocí... Rozpor mezi vizí a realitou návratu domů tak posléze

33 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, C/ Židovská náboženská obec aj., D 2838/47, protest Rady ze 7. března 1947.

34 Tamtéž. Text rezoluce i (1946, 15. března). *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*.

35 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, C/ Židovská náboženská obec aj., D 10 835/47, dopis datován Praha 17. 9. 1947. Dopis nebyl jazykově upraven.

vedl přeživší buď k emigraci, nebo ke snaze splynout s většinovým obyvatelstvem. V dopise Václavu Noskovi (25. září 1945) se zavázal Arnošt Frischer, že doporučí Židům, kteří se hlásili v roce 1930 k židovské národnosti, aby se po válce hlásili k národnosti české nebo slovenské. Toto své doporučení však podmiňoval úplným zrovnoprávněním této menšiny.³⁶

SEZNAM CITOVANÉ LITERATURY

- Assor, R. (1995). „Deutsche Juden“ in der Tschechoslowakei 1945–1948. In: *Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen*. Begleitband zur Ausstellung. München: Sudetendeutschen Archiv.
- Bauman, Z. (2003). *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Brod, P. (1999). Židé v poválečném Československu. In: J. K. Hoensch, S. Biman, L. Lipták (Eds.), *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsku-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, s. 177–189.
- Bumová, I. (2008). Židovská komunita po roku 1945: snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu. In: M. Vrzgulová, D. Richterová (Eds.), *Holokaust jako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holocaustu, s. 44–66.
- Bumová, I. (2010). Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945–1953. In: M. Vrzgulová (Ed.), *Reflexia holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 16–35.
- Bumová, I. (2012). Židia – spoločnosť – politika (Slovensko 1945 – 1948). *Slovenský národopis*, 60(2), 165–174.
- Bumová, I. (2016). Obraz židov v dobovej tlači v rokoch 1945–1948: Denníky Čas a Pravda. In: M. Vrzgulová, H. Kubátová a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. storočí*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, s. 97–118.
- Heitlingerová, A. (2007). *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: G plus G.
- Jančík, D., Kubů, E., Kuklík, J. ml. (2003). „Arizace“ a restituice židovského majetku v českých zemích (1939–2000). Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Kalinová, L. (2004). *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kamenec, I. (2000). Protižidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945. In: E. Nižňanský (Ed.), *Studia Historica Nitriensis VIII*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, s. 85–99.
- Krejčová, H. (1993a). Čechy na úsvitu nové doby. Český antisemitismus 1945–1948. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Praha: Nakladatelství F. Kafky, s. 103–110.
- Krejčová, H. (1993b). Český a slovenský antisemitismus 1945–1948. In: *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, s. 158–172.
- Machačová, J., Matějček, J. (1999). *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea.
- Nepalová, Š. (1999). Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948. In: M. Kárný, M. Kárná, E. Lorencová (Eds.), *Tereziánské studie a dokumenty*. Praha: Academia, Nadace Tereziánská iniciativa, s. 331–340.
- Pěkný, T. (2001). *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer.

³⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, sign. D 11 484/47, inv. č. 1 515, A/ Řešení židovské otázky v Československu (1945–1947).

- Salner, P. (2000). *Židia na Slovensku medzi tradičiou a asimiláciou*. Bratislava: Zing print.
- Schmidtová-Hartmannová, E. (2001). Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938–1945. In: M. Šimečka, M. Janišová (Ed.), *Osud židů v protektorátu 1939–1945*. Praha: Trizonia pro ÚSD ČSAV.
- Soukupová, B. (2008). Životní světy českých Židů po šoa – kompenzace ztracených jistot. In: H. Machačová (Ed.), *První pražský seminář. Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století*. Praha: Spolek akademiků – Židů o. s., s. 47–64.
- Soukupová, B. (2009). Židé a židovská reprezentace v českých zemích v letech 1945–1948 (mezi režimem, židovstvím a judaismem). In: B. Soukupová, P. Salner, M. Ludvíková (Eds.), *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, s. 55–80.
- Soukupová, B. (2016). *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti*. Bratislava: Marenčin PT.
- Staněk, T. (1991). Němečtí Židé v Československu 1945–1948. *Dějiny a současnost*, 5, 42–46.
- Utitz, E. (1947). *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha: Dělnické nakladatelství.
- Wehle, K. (1984). The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948. In: A. Dagan (Ed.), *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*, vol. III. New York, Philadelphia (Pennsylvania): The Jewish Publication Society of America, s. 499–530.
- Yegar, M. (1997). *Československo, sionismus, Izrael. Historie vzájemných vztahů*. Praha: Victoria Publishing.
- Rodenová, E. (2010). *Bylo mi patnáct. Deník z let 1939–1940*. Praha: Prostor.
- Dobové úvahy**
- Feder, R. (1955). *Židovství a židé. Nástin vzniku, rozvoje a osudů*. Praha: Rada židovských náboženských obcí.
- Memoáry**
- Auředníčková, A. (1945). *Tři léta v Terezíně*. Praha: Alois Hynek.
- Beerová, M. (2000). Mautka. In: P. Kohn (2000), *Židovské děti z poválečné akce „Zámky“ vzpomínají*. Brno: L. Marek, s. 57–76.
- Bondyová, R. (2005). *Víc štěstí než rozumu*. Praha: Argo.
- Brod, T. (2007). *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929–1989*. Praha: Academia.
- Elias, R. (1994). *Naděje Mi pomohla přežít*. Ostrava: Nakladatelství Sfinga.
- Epsteinová, H. (2000). *Nalezená minulost*. Praha: Rybka Publishers.
- Erbenová, E. (2001). *Sen*. Praha: G plus G.
- Feder, R. (1947). *Židovská tragedie. Dějství poslední*. Kolín: Lusk.
- Fischl, V. (1990). *Dr. Karel Steinbach. Svědek téměř stoletý*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Glazar, R. (1996). *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství TORST.
- Goldstücker, E. (2005). *Vzpomínky 1945–1948*. Praha: G plus G.
- Goldstücker, E. (2003). *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha: G plus G.
- Greenfieldová, H. (1992). *Z Kolína do Jeruzaléma. Střípky vzpomínek*. Praha: Gefen Publishing House Ltd.
- Herrmann, H. J. (2008). *Můj boj proti konečnému řešení. Z Opavy a Prostějova přes Terezín, Osvětim-Birkenau a Dachau do Izraele*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu Barrister & Principal.
- Hrušínská, E. (1998). *Eva Hrušínská vzpomíná... Praha: Achát.*
- Huppert, J. (2000). Polda aneb Půl století života v kibucu. In: P. Kohn, *Židovské děti z poválečné akce „Zámky“ vzpomínají*. Brno: L. Marek, s. 21–34.
- Iltisová-Freudenthalová (2000). In: P. Kohn. *Židovské děti z poválečné akce „Zámky“ vzpomínají*. Brno: L. Marek, s. 119–142.

- Kaufmannová, H. (1999). *Léta 1938/1945. Válečné vzpomínky*. Praha: Ústav pro soubornou dějiny AV ČR.
- Kosta, J. (2002). *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha, Litomyšl: Nakladatelství Paseka.
- Lewisová, H. (1999). *Přišel čas promluvit*. Brno: Barrister & Principal.
- Margoliová-Kovářová, H. (1992). *Na vlastní kůži*. Praha: Academia.
- Pick, M. (2010). *Naděje se vzdát neumím*. Brno: Doplněk.
- Posseltová-Ledererová, H. (1997). *Máma a já. (Tereziánský deník)*. Praha: Nakladatelství G plus G.
- Redlich, K. (2001). *Za ostatním drátem. Autentická odyssea nacistickými lágry*. Olomouc: Votobia.
- Reiser, A. (2003). *Útěk. /Paměti 1920-1991/*. Praha: Academia.
- Rodenovi, E. a R. (2009). *Životy ve vypůjčeném čase*. Praha: Academia.
- Scheuerová, L. (1994). *O smrti, která se nedostavila*. Praha: Sefer.
- Stránská, H. (1998). *Co už se nikdy nedovím*. Olomouc: Votobia.
- Stránský, O. (2002). *Není spravedlnosti na zemi*. Uspořádal T. Marjanovič. Středokluky: Zdeněk Susa.

Tisk

Věstník

Věstník Židovské obce náboženské v Praze

O AUTORKĚ

BLANKA SOUKUPOVÁ – zaměstnankyně Společensko-vědního modulu Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, se ve své odborné práci zaměřuje na výzkum středoevropského města, menšinových a národních identit, projevů intolerance a na dějiny oboru. Z posledních publikací jmenujme *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti* (2016), Bratislava: PT Marenčin; *Mýty a „realita“ středoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit (1918–2016) / Mythen und „Realität“ der mitteleuropäischen Metropolen bei der Schaffung nationaler und multinationaler Identitäten (1918–2016)* (2017), Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy (spolu s M. Myslivcovou) a *Lidé a města ve velkých válkách. Pohled etnologa (antropologa). / Społeczeństwo miasta w kontekście I i II wojny światowej. Spojrzenie antropologa* (2017), Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy (spolu s R. Godulou-Węclawowicz a Grażynou E. Karpíňskou).